

AZ ACTIÓK A MAGYAR NYELVTANÍTÁS SZEMPONTJÁBÓL.*

Társaságunk folyóiratának áprilisi számában jelent meg «Retrográd irányzat» című felszólalásom. Jól tudtam és tudta folyóiratunk szerkesztője is, hogy e cikk közzétételével a «*Si vis pacem, para bellum*» elvét követjük. Mert tagadhatatlan, hogy az igetan tekintetében nagyon gyenge lábon áll nyelvtanaink nagy része, az idevágó terminológia pedig oly nagy eltéréseket mutat, hogy immár elérkezett az ideje, hogy ennek a bábeli zűrzavarnak valahára — még küzdelem árán is — véget vessünk.

Örvendek, hogy az actió-ellenesek táborából oly szellemes és tudós férfiú állt ki a grammatikusok kategóriáinak védelmére, mint Bódiss Jusztin.**

Épenséggel nem bánt az a körülmény, hogy Bódiss mind a Philologiai (841. l.), mind a Tanáregy. Közlönyben (61. l.) kinyilatkoztatja, hogy nem jó szolgálatot tettem az actiók ügyének, mikor retrográdoknak mondtam azokat, a kik nem érvényesítik nyelvtanaikban az actiókat.

Mert világos, hogy ez a «nem jó szolgálat» csak látszólagos. Ha ugyanis a kérdést érzelmi szempontból tekintjük s a politikai pártok mintája szerint alakuló két táborra, az actió-pártolók és actió-ellenesek pártjára irányítjuk figyelmünket, akkor ideig-óráig csakugyan úgy tetszik, hogy az ügynek nem jó szolgálatot tettem ;

* Fölvollasta szerző a Magyar Pædagogiai Társaságnak 1900 decz. 15-iki ülésén.

** Az actiók tana elméletben és gyakorlatban. *Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl.* 1900 okt. 14-én 39. l. és Az actió a latin tanításban, *Egy. Philol. Közl.* 1900 nov. 837. l. — A cikkelyem további folyamában egyszerűen lapszámmal jelölt idézetek Bódissnak Tanáregy. Közl.-beli cikkére vonatkoznak.

mert jól tudom, hogy sokan vannak, a kik akár megszokásból, akár azért, mivel eddigelé nem voltak olyan helyzetben, mint például én (hogy ugyanis idegen ajkú környezetben élő idegen ajkúakat tényleg meg kellett tanítanom a magyar igeformák helyes alkalmazására), még mindig ragaszkodnak az igeidők hagyományos elnevezéséhez és így felszólalásom csak erősebb actióra, nyílt fellépésre birta az actió-ellenesek táborát.

De ha a tudományos igazság és didaktikai czélszerűség szempontjából tekintjük az ügyet, akkor el kell ismernünk, hogy nagyon is jó szolgálat az ügynek élére való állítása, mert ez a vita, melyet «Retrográd irányzat» című tanulmányom keltett, nagyon alkalmas arra, hogy a kérdést véglegesen tisztázzuk, a tudományos igazságot és a helyesebb didaktikai eljárás módját kiderítsük, hogy nyelvtanításunkban a terminológia végre-valahára egyöntetűsége jusson.

Bódiss Jusztin bizonyításában német tekintélyekre támaszkodik. Ezekkel szemben hivatkoznom lehetne Friedrich Aug. Wolfra, Brugmannra, Curtiusra, sőt még Böckhre is, ki actió nélkül szintén nem tudná az ő *Subjective* és *Objective Zeit*-ját megértetni, de én ezen az úton nem szándékozom Bódiss követni, mert 1) a tekintélyek kora lejárt már (hisz maga B. sem hisz, még Fr. Aug. Wolfnak sem), 2) mert engem nem tekintélyek, hanem a gyakorlati élet, a tanítás terén szerzett tapasztalat, hosszas megfontolás juttattak meggyőződésemmhez.

Elmondom miként:

Midőn a fiumei olasz tannyelvű gymnasiumban a magyar nyelv tanítását 1884-ben átvettem, a hagyományos magyar grammatika emlőjén nevelkedett tanítványaim írásbeli dolgozataiban — egyéb hibákról nem szólva — mindúntalan ilyes italianismusokra bukkantam:

Azt kérdezi, ha *eljöjjenek* (helyesen: hogy *eljönnek-e*; ol. *vengano*).

Azt hittem, hogy még tegnap *megérkeznek* (hely.: *megérkezik*; ol. *arrivasse*).

Azt hallottam, hogy tegnap *megérkezett volna* (hely.: *megérkezett*; ol. *fosse arrivato*).

Reméltem, hogy *írna* (hely.: majd ír, v. írni fog; ol. *scrivesse*).

Reméltem, hogy itt *volna* (hely.: van; ol. *fosse*).

Azt tanácsoltam neki, hogy *tenné meg* (hely.: tegye meg; ol. *facesse*) kötelességét.

Attila elindult, hogy az egész világot *meghódítaná* (hely.: meg-hódítsa; ol. *conquistasse*).

Ez nem kis oka volt, hogy Manzoni *meghalna* (hely.: Ez nem kis mértékben sietette M. halálát; ol. *fu non piccola cagione che M. morisse*).

Nem gondolod, hogy a régiek hosszabb életűek *volnának*, mint mi? (hely.: voltak; ol. *vivessero*, eh. *abbiano vissuto*).

Megjegyzendő, hogy a ki a VII—VIII.-ban így írt, az már a kiválóbb növendékek közül való volt, mert jól megtanulta az olasz grammatikából, hogy *scrivesse* ú. n. cong. impf., a magyar grammatikából meg azt, hogy *scrivesse* ú. n. cond. præs. Én persze eleinte óvakodtam attól, hogy az igealakok alkalmazásának magyarázatásába bocsátkozzam, mert actiók nélkül ilyen megmagyarázni lehetetlen; megelégedtem azzal, hogy a hibákat kijavítottam. Maga Bódiss is azt mondja, hogy a tempuszos tanításnál az appercipiáltatásra (Tanáregy. Közl. 40), a megszokásra (Phil. Közl. 845) kell bízni az igealakok alkalmazásának elsajátítását. Egynémelyik szorgalmas fiú azonban gondosan egybeállította a hibák javításából tanúlságként levonható adatokat, a következőképen:

Olasz ú. n. *congiuntivo imperfetto*: *scrivesse*.

<i>arrivasse</i>	megérkezik	}		}	<i>a magyarban</i>
<i>fosse</i>	van				1. ind. præs.
<i>scrivesse</i>	írni fog	}		}	2. ind. fut.
<i>facesse</i>	tegye meg				3. conj. præs.
<i>conquistasse</i>	meghódítsa	}	}	}	4. ind. perf.
<i>morisse</i>	meghaljon				5. cond. præs.
<i>vivessero più</i>	hosszabb életűek voltak	}	}	}	
<i>Se io sapessi ...</i>	Ha tudnám				

Legközelebbi dolgozatában aztán a szegény fiú úgy össze-zavarta az igealakokat, hogy még a feltételes mondatban is az *írjak* alakot használta.

Ugyanabban az időben egy olaszjú, érdemes collegám, a class. philologia tanára, ki szürkülő haja ellenére dicséretes buzgalommal törte magát a magyar nyelv megtanulásában, azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy miért használ a magyar mindenütt ind. præsnt, a hol a latin, olasz, német szerint vagy ind. vagy præs. meg nem állhat.

Jókait olvasgatta már akkoriban és philologus lelkiismeretes-

sége sehogy sem tudott következetességet találni a magyar igealakok illeten használatában :

«Aztán mondja meg neki, hogy *köszöntetem* (ol. *lo faccia salutare*, ném. *dass ich ihn schön grüssen lasse*), szívesen látom holnap délre egy kanál levesre (ném. *er wolle mir morgen mittags die Ehre schenken*). — Rab Ráby I. 113.

«Az egyik már neki mérte a dárdáját a kis porontynak, hogy *feltűzi rá* (ol. *che lo trafiggesse*). — Rab Ráby II. 183.

«Különben lánczra verve *viszik el* magukkal (ol. *altrimenti lo condurrebbero seco*; ném. *sonst würde man ihn abführen müssen*). — Rab Ráby II. 55.

Érdemes collegám kérdésére nagy kedvem lett volna így felelni:

Dobja félre a magyar könyveket, kedves barátom! Ennek a mi «anyátlan, testvér nélküli» nyelvünknek (*una lingua senza madre e sorella*) titkaiba idegen be nem hatolhat. Mi nem azért tanítunk magyar grammatikát, hogy abból valaki a magyar nyelv természetét, törvényeit megismerje, hanem csak azért, hogy tessék, lássék. A magyar fiú úgy is tud magyarul; reá nézve mind-egy, ha jelen, múlt, jövő időnek, vagy *a, b, c* vagy *x, y, z* alaknak nevezzük is a *feltűzi* alakot. Ő úgysis megtanúlja a magyar igealakok helyes használatát, különösen ha a Hortobágyon nő fel és latinnal, némettel nem sokat zaklatják. De idegen ember, könyvekből, nem hatolhat be nyelvünk titkaiba. Nekünk rendkívül tetszik az a magunkválasztotta szerep, hogy mi minden idegennek nyelvét megtanuljuk, de a mienkkel senki sem tud megbírkózni. Hagyományos magyar nyelvtanításunkat a régi latin iskola alapján oly fortélyosan rendeztük be, hogy az idegennek, ha magyar grammatikát vesz kezébe, hosszas fáradozás után végtére is el kell ismernie, hogy erre a studiumra hiába vesztegette idejét. Meg lehet tanulni németül, francziául, olaszul, spanyolul, meg lehet tanulni latinul, görögül, perzsául, sőt a szanszkrit és ó-egyptomi nyelv titkaiba is be lehet hatolni, de a mi nyelvünk kapujának titkos zárát idegen nem tudja felpattantani.

Ezt válaszolhattam volna jámbor olasz collegámnak, ha valami, talán a kötelesség érzete, szüntelen nem sarkalná az idegen kultura körében élő tanítót, hogy az emberi észjárás egyforma voltának bizonyítékait állandó kutatása tárgyává tegye és így saját műveltségünk és az idegen közt az összekötő kapcsolatot meglelje.

Az igealakok használatára nézve az emberi észjárás egyforma volta csakis a cselekvés milyenségének keretében tüntethető fel. A Jókaiából vett főttebbi idézetekben nem ind. præs.-szel van dolgunk, mint hagyományos grammatikáink ez alakot nevezik, hanem egyszerűen *imperfectum*-mal, vagyis *non perfectum*-mal, a *res infecta* alakjával, ép úgy, mint az olasz és német s a többi nyugati nyelvek megfelelő alakjaiban.

A mi nyelvünkre nézve tehát a cselekvés milyenségének theoriája nem pusztán jó vagy rossz elmélet, hanem egyszersmind igealakjaink használatának kulcsa az idegen ajkúakra nézve s a nyugateurópai nyelvek igeidői alkalmazásának megfejítője a magyar nyelv szempontjából. Ez az összekötő híd nyelvünk és bármely idegen nyelv között, mert az emberi észjárás általános, közös törvényeit igealakjaink használatára nézve csakis ebben a keretben lelhetjük fel.

Bódiss azt mondja ugyan, hogy az «actió elmélete ném való iskolába, mert... érvényesítése közben lépten-nyomon nehézségre bukkanunk, ... mert se nem könnyíti tanításunkat, sem világosabbá nem teszi a gyermekészbe átültetni való fogalmakat» (40. l.) és mert «oly tanítást erőszakol az ifjak elméjére, melyet sem elméletben, sem gyakorlatban nem lehet elégséges okokkal támogatni» (63. l.), de ez a vélemény magában véve ép úgy nem tántoríthat el bennünket tudományos és tapasztalati úton szerzett szilárd meggyőződésünktől, mint a német tekintélyek egy részének urnába gyűjtött szavazata, hanem igen is, azt a feladatot rója ránk, hogy bebizonyítsuk, hogy akár az elmélet, akár a gyakorlat szempontjából nekünk nyelvet, magyar, latin, görög, francia, német, olasz, vagy bármely idegen nyelvet, csakis az actiók tanának keretében lehet sikeresen tanítanunk.

Szólni fogunk tehát a kérdésnek először elméleti, másodsor gyakorlati oldaláról.

I.

A magyar nyelvben mai napság használatos igealakokon az idő megjelölésének egyáltalán semmi nyoma sincs.

Az ugarság modus- és tempus-tövei, Budenz szerint (Ug. Alakt. 352) vagy *névszótó*-szerűek, azaz *nomen agentis*-félék (pl. *tudunk* e h. *tudo* — *muk* = *tudó* + *mi* = *tudó(k)* + *mi*), vagy

pedig fogalomhatározó (frequentativ-continuatív, momentán-perfectív) képzővel ellátott újabb igealakok.

Ha futó pillantást vetünk a mai napság használatos *ír, írt, írni fog, írjon, írna, írt volna* és a székelységben divó *ira* igealakokra, azt tapasztaljuk, hogy:

1. Az *ír* alakon semmiféle képzőnek nyomát sem látjuk. De már az al. ragozás egyes második személye: *ír-sz, vársz*, elárúlja, hogy a magyar ez alakokkal eredetileg a cselekvés continuitását, folyamatosságát igyekezett kifejezni. Budenz ugyanis kimutatja (Ug. Alakt. 28. és 32. l.), hogy ez az *sz*, mely annyira elüt második szem. névmásunktól s a többi magyar igealakok egyes számú második személyében látható *d, l* ragoktól, eredetileg nem szolgálhatott a személy exponenséül, hanem voltaképen ép oly frequentatív képző, mint a *lesz, tesz, vesz, hisz, visz, eszik, iszik* igék *sz-sze*. Ha még tekintetbe vesszük, hogy a magy. *esz*-nek megfelelő votják *sk* rendes impf.-tő képzésére szolgál, pl. *kur* kér: impf. *kurisk* kér; *tod* tud: impf. *todisk* tud, — beláthatjuk, hogy a magy. *írok, írsz, leszel, leszel* alakokon csakis freq. képző mutatható ki, a mi itt a folyamatos cselekvés értékén kívül semmi egyébnek nem felelhet meg. (V. ö. még Sim. Tüz. M. Nyelvt. 259—273., 408. és 597. l.)

2. Az *írt* alak *t*-je (-tt, -ott, -ött, -ött) a participium perfecti képzője. Budenz szerint ehhez a perfectív jelentésű névszói alakhoz a *van* ige impf. tövének eredeti személyragos alakjai (* *valom, valol*) járultak (Ug. Alakt. 225. és 357. l.), Szinnyei szerint pedig a part. perfectihez egyszerűen hozzacsatolódtak a személyragok, vagyis hogy *mondottam* = «mondott + én» (L. még Sim. Tüz. M. Nyelvt. 624). Bármelyik nézetet is fogadjuk fel azonban e kettő közül, az az egy kétségtelen, hogy ezeken az igealakokon sincs a személyen kívül egyéb megjelölve, csak a cselekvés, még pedig a cselekvés befejezett volta.

3. Az *írni fog* alak, mely mint Szarvas Gábor kimutatta, eleinte az *írni kezd* alakkal váltakozott, nem egyéb, mint a beálló cselekvés körülírással kifejezése. Az elavult *irand* meg frequ. vagy inchoatív képzésű igealak (Sim. Tüz. M. Ny. 626.). Idő tehát eredetileg ezekben az alakjainkban sincs kifejezve.

4. Az *írjon* alak *j*-je teljesen megfelel az ugor *g, k* imperatívus módképzőnek.

5. Az *írna* alak *n*-es alaprésze Bud. szerint fogalomhatá-

rozólag képzett igető. Az *-n (-m)* nem egyéb, mint momentán képző, mely a potenciális módérték jelzésére czélszerűen alkalmazható volt. (Ug. Alakt. 357.) Ehhez járult aztán hozzá a *j, i*-féle nom. agentis képző, ép úgy, mint

6. az *írek* alakban, mely tulajdonképen annyi, mint: *író vagyok*; ilyen a finnben az *anta* «ad» tőből *antoi*, az *elä* «él» tőből *eli* (Bud. Ug. Alakt. 354; Sim. Tüz. M. Nyelvt. 627). Eredetileg tehát itt is általános cselekvést jelölő nom. agentis-szel van dolgunk.

7. Az *írt volna, írt legyen* stb. összetett alakokban ugyan-ezen processusnak a *van, lesz* igéken való ismétlődését látjuk.

Mindezekből kitűnik, hogy a magyar igealakokon az időbeli funkciónak semmiféle nyoma sem észlelhető; hogy *a magyarban, az igealakok keletkezését tekintve, tulajdonképen nem is létezik idő*. A magyar igealakon megvan az állítás módja, a cselekvés milyensége, a cselekvő személy és esetleg a cselekvés tárgya is jelölve, de igeidőnek semmi nyoma.

Való igaz, hogy valamint a nyugateurópai nyelvek, úgy a magyar is; korán kifejleszthette egyes igealakoknak időre való vonatkoztatását is. Nyelvemlékeinkben a praesens, praeteritum és futurum mind az impfban, mind a perfectumban teljesen ki van fejlődve s az *írek* alaknak is teljesen kifejlődött praeteritum jelentése. De azt is tudjuk, hogy a *vala* szóval összetett formákat s az elbeszélő alakot a közmagyarság nemsokára ismét elejtette, részben a nyelvek egyszerűsítő hajlamánál fogva, részben azért, mert a fődolog, a mit nyelvünk az igealakon kifejezni kíván, a cselekvés milyensége, ezen alakok nélkül is kifejezhető a többi igealakokkal.

Megtörtént továbbá az is, hogy a praet. és fut. impf. alakjai elhomályosodván, az *írt* és *írni fog* alakok léptek helyökbe.

Ez apró módosulások és változások azonban mitsem változtatnak igealakjaink eredeti és tulajdonképeni értékén. Más nyelvekben is megtörténik egyes alakok elveszése, vagy jelentésük eltolódása. Így pl. a latin *scripsi*-ből fejlődött *scrissi, scrivesti, scrissè*-féle elbeszélő alakot a fiumei dialektus teljesen elejtette; egyáltalában nem ismeri; a római dialektus viszont szertelenül él vele s ép úgy mint nálunk a székely *írek, írál, íra* (Simonyi Tüz. M. Ny. 626) nem annyira elbeszélő múlt értelmében, mint inkább a jelenben való befejezettség kifejezésére szolgál; és ez az olasz-

M.B.

ságban sokkal feltünőbb, mint a magyarban, mert az olasz ép úgy, mint a franczia, nagyon kényes az úgynevezett *passato remoto* és *passato prossimo* különböző alakjai használatának tekintetében.

Az' alak tudatának ily elhalaványodását vagy félremagyarázását egyébként az irodalmi nyelvben, különösen költőknél is észlelhetjük néha-néha; pl. Alfieri egy darabjában: *Udisti?* Hallád? Nb. azt, a mit épen most mondtak a színpadon.) *Udii* Hallám. (*Vedesti?* Látád? *Io vidi* Látám. — Vagy ugyancsak Alfieri írja egy helyt: *Ove nascesti?* Hol születel? (e h. *sei nata* születélt).

Az ilyet a grammatikus jegyzékbe veszi, konstatálja; hogy a költőnek ez is meg van engedve (Fornaciari, Sintassi, 180), de azért ez a nyelv állandó törvényein mitsem változtat.

Ilyen esetekről mondja Fr. Aug. Wolf: «Man muss beim Gebrauche der Schriftsteller die Regel festhalten, dass gegen die höchste Correkteit im Ausdrucke der beste Autor irrt und — in seltenen Fällen — vom accuraten Gebrauch der temporum abweicht. Sie entstehen mit der Vorstellungsart. Es liegt zuweilen in der Idee, dass ich mich mit dem einen oder dem andern tempore ausdrücken kann . . . Allein die sorgfältigste Auswahl ist nicht jedes Schriftstellers Sache. Tritt der Fall ein, dass die Idee zweierlei zulässt, so ist die Recherche mühselig und der Schriftsteller kann sich hier irren. In diesem Falle ist die Grammatik über dem Schriftsteller». (Fr. Aug. Wolf's Vorlesungen über die Alterthumswissenschaft. — Leipzig 1831. — I. 104).

Hogy azonban igealakjainknak mi a voltaképeni értéke és hogy nekünk magyaroknak nem is lehet igealakjainkat másképp, mint a cselekvés milyenségének szempontjából megmagyaráznunk, az legjobban kitűnik a viszonyított mellékmondatokból. Ha ugyanis megfigyeljük, hogy ezekben a mondatokban:

<i>Audio, quid agas</i>	Hallom, mit mívelsz
<i>Audivi, quid ageres</i>	Hallottam, mit mívelsz
<i>Quid agis?</i>	Mit mívelsz?

<i>āgas</i>	} egyaránt annyi mint = mívelsz.
<i>ageres</i>	
<i>agis</i>	

Ha megfigyeljük, hogy ezekben a mondatokban :

<i>Audio, quid egeris</i>	Hállom, mit míveltél
<i>Audiui, quid egisses</i>	Hallottam, mit míveltél
<i>Quid egisti?</i>	Mit míveltél?
<i>egeris</i>	} egyaránt annyi mint = míveltél,
<i>egisses</i>	
<i>egisti</i>	

nemde önkénytelenül is az a kérdés merül fel, miféle közös elem rejlik az *āgas*, *āgeres* és *āgis* alakokban, hogy oly világos, logikus nyelv, mint a magyar, egyaránt ugyanazzal az alakkal, a *mívelsz* alakkal fejezi ki. Az állítás módja nem közös : a magyarban ind.-t, a latinban ind.-t és conj.-t látunk ; az igeidő nem közös : a magyarban, régi stílusban beszélve, praesens, a latinban praes. és impf. van. *Nem találunk tehát a latin és magyar igealak között egyéb közös elemet*, csak azt, hogy a mellékmondat cselekvése a főmondatéhoz képest még nincs befejezve ; vagyis *āgas*, *āgeres*, *āgis* és *mívelsz* egyaránt imperfectumok : azaz be nem fejezett cselekvést fejeznek ki ?

Hasonlóképen áll a dolog az *ēgeris*, *ēgisses* és *ēgisti* alakok és a magyar *míveltél* alak között. Sem az állítás módja, sem a régies módon vett igeidők nem egyeznek meg egymással. Mi tehát az a közös elem bennük, a mit a magyar egy alakkal, a *míveltél* alakkal képes kifejezni ? Nemde, a cselekvés befejezettsége, vagyis *ēgeris*, *ēgisses*, *ēgisti* és *míveltél* egyaránt perfectumok : azaz befejezett cselekvést fejeznek ki.

Ha látjuk, hogy ezt az olasz mondatot :

<i>Non credo che egli arrivi</i>	} Nem hiszem, hogy megérkezik ;	
a magyar így fejezi ki :		"} " " " megérkezzék ;
		"} " " " megérkeznék ;

ezt meg :

<i>Non credevo che egli arrivasse</i>	} Nem hittem, hogy megérkezik ;	
így fordítjuk :		"} " " " megérkezzék ;
		"} " " " megérkeznék ;

lehetetlen el nem ismernünk, hogy ha az *arrivi* (lat. adveniat) és *arrivasse* (lat. adveniret) alakok ugyanazokkal a szókkal fordítandók magyarra, kell, hogy az időbeli különbség mellett valami közös is legyen a két alakban. Mert elvégre a mi nyelvünket se a

golya
 loagy költötte, a magyar nyelv is emberi észjárás szülötte, ép úgy, mint a latin vagy olasz s ha lehet nyelvek tekintetében logikáról beszélünk, a magyarban egyszerűbb ugyan, de többnyire tisztább, világosabb logika nyilatkozik meg, mint a többi nyelvekben.

Ez elvitázhatatlan tényekkel szemben Bódiss Jusztin, Kovács Menyhértnek czikkei alapján — megjelentek a M. Nyelvőr 1881—82. évi folyamaiban — az actiók tanát s az egész schémát *képtelenségnek* mondja (44. l.). Úgy látszik, megfeledkezett róla, hogy pár lappal előbb, a 42. lapon, Herbig nyomán elismerte már, hogy «az actio az ősbibb állapot a nyelvekben.»

Hogy lehet képtelenség az, a mi minden nyelvben tényleg megvan, még pedig a primitív, mesterkéletlen, egyetemes emberi észjárás természetes productumaként?

Ily magamegezáfolás különben Bódissnál fordul még elő:

B. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
 Az 51. lapon kinyilvánítja, hogy még *egyetlen deákja* sem akadt, ki tisztában volt volna az actiók elnevezések mivoltával, vagy pedig hasznukat látta volna, akár a magyar igeidők felfogásában, akár a latin vagy görög idők alkalmazásában és megkövetésében. Tíz, mondd tíz sorral alább meg már így beszél: «Én nem tudok képzelni magamnak felsőbb osztályú ifjút, pláne kathedráig jutott egyént, a ki egy hallásra vagy olvasásra meg ne értené amaz actiók elnevezéseket.»

Tehát az ifjak egy hallásra megértik, de azért nincsenek tisztában az actiókkal! Valóban csodálkozom, hogy Bódiss Jusztin ezt a két, egymással homlokegyenest ellenkező itéletet leírhatta.

Legerősebb és legfontosabb ellenvetése azonban Bódissnak az actiók tana ellenében az, hogy «szemetszűrő eltérések» vannak benne, «a melyek lépten-nyomon ellene szólnak az elméletben kifejtett tételeknek» (40. l.) és hogy ez «oly elmélet, mely szünös-szüntelen eltérő adatokba ütközik» (41. l.).

Erre nézve nagyon könnyen válaszolhatnánk Wolfnak imént idézett szavaival, hogy ugyanis nem minden író tökéletes. Hogy a különbségeket sokszor a felfogás különböző volta okozza. És hogy eltérő esetek nem dönthetik meg a világos nyelvtényeken nyugvó szabályt.

Minthogy azonban Bódiss latin és görög auctorokból vett határozott példákkal támogatja állítását, meg kell vizsgálnunk idézeteinek értékét. Ezt a munkát nálamnál hivatottabb emberek már is elvégezték. A budapesti tanári körben folyó hó 5-dikén

Gyomlay dr. nagy alaposággal és nagy tudományos készültséggel taglalta Bódiss példáit. Megértettük Gyomlay előadásából, hogy Bódiss általában görög és latin irodalomban mutatkozó eltérésekről szól és így egy kalap alá vonja Homerost, Xenophont, Plátót s az összes latin írókat, pedig mindegyikük más-más korában élt a nyelvfejltségnek és így különböző elbírálás alá kellene esniök. Azt is megértettük Gyomlay előadásából, hogy Bódiss fejtegetésében, mivel a felhozott példák többnyire mások idézeteiből kerültek tanulmányába, az aoristus össze van zavarva a praeteritummal. Így aztán természetes, hogy az actiók elmélete «szünös-szün-telen eltérő adatokba ütközik.»

Látjuk tehát, hogy Bódiss ellenvetései nem nagy rést ütöttek az actiók tanának várán.

Láttuk, hogy nyelvünkben az igealakokon időbeli functio egyáltalában nem észlelhető; a cselekvő személyen és a cselekvés tárgyán kívül csak az állítás módját és a cselekvés milyenségét jelölik meg igealakjaink. És láttuk, hogy a viszonyított mellékmondatokban a nyugateurópai nyelveknek következetesen megfelelő magyar alakok nem az állítás módja s még kevésbé az ige-idők, hanem csakis a cselekvés milyenségének azonosságánál fogva fejezhetik ki ugyanazokat a gondolatokat.

Ezek után könnyen végezhetünk a kérdés didaktikai részével.

II.

Ha a múlt század elején élt nagy német philologusok nem fejtették volna ki és nem mutattak volna rá, hogy az igealakoknak a sztoikusoktól és grammatikusoktól hagyományképen átvett elnevezése nem elégséges az igealakok megértésére, hanem okvetetlenül szükséges, hogy ez alakokat a cselekvés milyenségének szempontjából is vizsgáljuk; ha, mondom, eddigelé ezzel a kérdéssel még soha senki nem foglalkozott volna: nekünk, magyar pädagogusoknak okvetetlen terminust kellene keresnünk, hogy valami-képen kifejezzük azt, a mit mostanában actiónak, a cselekvés folyamatosságának, befejezettségének és beállásának nevezünk.

Mert látva föntebbi példáinkban, hogy a latin

āgas

āgeres

āgis

} egyaránt annyi mint mívelsz,

nekünk a saját nyelvünk megértetésének s az idegen alakok megmagyarázásának érdekében oly közös terminust kell ez alakokra alkalmaznunk, mely megjelöli azt, hogy a módbeli és időbeli különbségek mellett valami közös is van ez alakokban.

Hasonlóképen az

$$\left. \begin{array}{l} \text{\textit{\ae}geris} \\ \text{\textit{\ae}gisses} \\ \text{\textit{\ae}gisti} \end{array} \right\} = \text{míveltél}$$

alakokat szintén külön közös műszóval kell megneveznünk, hogy megjelöljük, miért fordíthatja a magyar ugyanazzal az egy alakkal a három különböző latin alakot.

Ha az ol. *arrivi* (lat. *adveniat*) és *arriuisse* (lat. *adveniret*) egyaránt *megérkezik*, *megérkezék*, *megérkeznek* jelentésűek lehetnek a magyarban, szükséges, hogy tanításom olyan legyen, hogy ez öt alak közös tulajdonságát növendékeim megérthessék. Ez nagyon könnyen megtörténhetik, ha az igazsághoz híven, azt tanítom, hogy ez mind impf., vagyis be nem fejezett cselekvés.

Hisz nevezhetnök a különböző cselekvéseket máskép is. Mondhatnök a régiek kedvelt műszavai szerint *masculinum*, *femininum* és *neutrum* vagy *fehér*, *fekete* és *piros* alakoknak, de mindenesetre meg kellene jelölnünk, hogy az *\ae gere* ige egy. számú 2. személyének alakjai között vannak olyanok, a melyeket a magyarban, ha indicativist kell alkalmaznom, a *mívelsz* alakkal fordítok és vannak olyanok, a melyeket a *míveltél* alakkal kell kifejeznem. Mondom, lehetne az igealakok ebbeli értékét más szóval is jelezni, de azt hiszem, mégis csak jobb, ha megmaradunk a tudományos igazságnak megfelelő terminusok használatában.

Az én meggyőződéseim szerint egynémely grammatikánknak az az állítása, hogy a *várjak* alak *felszólító mód jelen idő*, valószínűsítés a gyermekész ellen. Először, mivel ellenkezik a tudományos igazsággal, másodsor, mivel a gyermek a latinból, németből, francziából, olaszból úgy tudja, hogy a conj. impf.-ában *præsens* és *præteritum* is van és így a magy. *várjak* alakot tudatában a lat. *amem*, *ames*, a ném. *dass ich liebe*, *dass du liebest* stb. alakokkal azonosítja és így a gyermek nemcsak hogy bibásan tanult meg valamit, hanem az, a mit tanult, megakadályozza még abban is, hogy saját erejéből világos tudatára jusson a különböző nyelvek igeidői v. alakjai értékének.

Bódiss cikkeinek iránya és hangja arra a téves véleményre vezethetné az olvasót, mintha Bódiss azt tartaná, hogy a régi tempuszos terminusok segítségével könnyebben lehetne a tanulókat az igealakok helyes alkalmazására megtanítani, mint az actió elmélet segítségével. Voltaképen azonban úgy áll a dolog, hogy Bódiss ismételten bevallja, hogy a régies eszközökkel boldogúlni nem lehet. Kijelenti ugyanis (40. l.), hogy ő is óhajtja az igeidők sikeresebb tanítását, de csakis gyakorlatias, természetes úton; ez az út az *appercipiáltatás*. Hivatkozik Pirchalára, a ki Latin Nyelvtanának Előszavában a következőket mondja: «Ama régóta használatos egyszerű neveket a tanuló úgy használja, mint tulajdonneveket, melyeknek *eredeti értelmére nem is gondol és ez az alakok értelmének változatossága miatt a legjobb.*»

Vagyis a ki a régi sablón szerint tanulja az igeidőket, legjobban, ha rá se gondol arra, a mit tanul, mert tényleg, mihelyt gondolkozni kezd a tanultak felett, annyira belezavarodik, hogy — mint felolvasásom elején példával is rámutattam — még a feltételes mondatban is az *írjak* alakot használja. Megjegyzendő azonban, hogy Pirchala nem idegenkedik az actió tantól, mert a viszonyított mellékmondatokat az egyidejűség és előidejűség, tehát az actiók szempontjából tárgyalja.

Egyébként nem is lehet megértetni semmiképen sem a consecutiót. Bódiss, mivel a tisztán tempuszos tanítás alapján lehetetlen elfogadható elméletet nyújtani; a gyakorlatias, természetes úthoz, az *appercipiáltatáshoz* folyamodik. Helyes! Ha jó tanár kezében van a tárgy, ez úton legjobban, legalaposabban és legkönnyebben megtanulják a növendékek az igealakok alkalmazását.

Igen, de némi csekély elmélet nélkül ez úton se boldogulhatunk. Megmondom, hogy miért nem.

Gyakorlati, természetes úton — elmélet nélkül — meg lehet tanítani valakit valamely nyelvre, ha az illető még semmiféle nyelven nem ért, ha *tabula rasa* áll előttünk. Így tanulja a gyermek csecsemőkorától kezdve az anyanyelvét.

Meg lehet tanítani gyakorlati, természetes úton valamely nyelvre a serdültebb ifjút vagy érett férfit is, de ez esetben — ha utólag is — okvetetlen kell némi elméletet adnunk, tudatossá kell benne tennünk a két nyelv törvényeit, mert különben összezavarja a két nyelvet, különösen a syntaxisát. Érdekes bizonyítékát

láttam e didaktikai elv igazságának Fiumében, a saját házámban. Egy somogyi lánykát fogadtam gyermekeim mellé pesztonkának. A leányka tősgyökeres magyar leány volt és anyanyelvén kívül más nyelven nem értett. Fiumében azonban rövid idő alatt megtanult olaszul, németül és kissé horvátul is. És ekkor, körülbelül két évvel Fiuméba érkezete után elkezdte a tárgyas ragozást elhanyagolni, később meg teljesen el is ejtette, úgy, hogy gyermekeim, nem csekély boszankodásomra, ily beszédet hallottak ajkairól: «Duduka azt akar, hogy mönjünk lë a kërbe.»

A mi esetünkben, a középiskolai oktatás körében, azonban még ez a gyakorlati, természetes tanítás is egészen másképp alakul, mint a teljesen tanulatlanoknál. Ne feledjük, hogy az iskolában kész ismeretekkel állunk szemben. A gyermek megtanúlja a latin grammatikából, hogy *amem*, *ames*, *amet* (ú. n.) conj. præ. s.; a magyar grammatikában viszont azt tanulja, hogy *várjak* (ú. n.) felszól. mód jelen idő. Biztathatja már aztán Pirchala meg Bódiss, hogy «ne gondoljon semmire», «ne törődjék az alak nevével», «csak tanulja meg természetes úton az igealakok használatát»: ő biz úgy összeforrasztotta tudatában a két alak megfelelő voltát, hogy valahányszor a *várjak* kerül szeme elé, latinra akarva fordítani, mindig az *amem* jut eszébe.

Látjuk tehát, hogy a tempuszos tanítás egyáltalában nem alkalmas arra, hogy segítségével a növendékeket az igeidők helyes alkalmazására rávezethessük. Gyakorlati úton nem boldogulhatni vele, mert a tudományos igazsággal ellenkező alaphól indulván ki, inkább akadályául mint segítő eszközéül szolgál a helyes megismerésnek; az elméleti útmutatáshoz való felhasználásra pedig semmiféle buzgó híve nem meri ajánlani.

Bódiss utólag, a Phil. Közl.-ben még egy módját ajánlja, mikép lehet a hagyományos igeidők szerint való tanításban kikerülni azt, hogy a tanárnak ebből a rendszertelen valamiből megemészthetetlen szabályokat kelljen alkotnia. Azt mondja (845. l.): «Többet ér, ha a sok formát nyelvünknek ódon alakjaival jelöljük meg addig is, míglen az illető időknek latinos ízű használatát valamennyire meg nem szokják tanulóink.»

Nem tudom, hogy érti ezt a szerző. Hisz ezt a mondatot: *Audio, quid agas*, régen se fordították úgy, hogy: *Hallom, mit művelj*. Vagy úgy érti a szerző, hogy úgy fordítsák le a növendékek a latint, mint a hogy XVIII. száz.-beli íróink javarésze írt?

pl. Dugonics: «*Itt Juliánát, főképpen az Uralkodó Hercegné, úgy annyira szerette; hogy Anyja szeretetének semmit sem engedne, sőt azt, egynehány öreg lépcsőkkel, meg is előzné.*» (Ar. Per. 5. l.)

Ezt az eljárást egyáltalában nem tartom sem helyesnek, sem didaktikai'ag megokoltnak. Mert azzal a fáradsággal, a mely-lyel növendékeit a helytelen magyarságra oktatja, sőt még sokkal kisebb fáradsággal, a helyes magyarságra és ezzel a consecutio temporum megértésére is megtaníthatná.

Mert tökéletesen téves az a vélemény, mintha valami különösen nehéz dolog volna a consecutio temporum és ennek alapján a magyar igealakok helyes alkalmazásának tanítása. Az actiók alapján a tanítás legkisebb nehézségbe sem ütközik.

Én a múlt években abban a kedvező helyzetben voltam, hogy ugyanabban az osztályban olasz és magyar nyelvet kellett előadnom. Az osztály egyharmadrészt magyar fiúkból, kétharmadrészt olaszajkúakból állott. Az volt a feladatomban, hogy növendékeimet egyaránt helyes olaszra és magyar szóra oktassam. Mondhatom, hogy az igetan az actiók tanítása alapján legkisebb nehézséget sem okozott.

Az általános szabály, melyet Grammaticámban,* továbbá a Nyr. XXVIII. évf. 303—305. lapján és folyóiratunk f. évi áprilisi számában (252. l.) bővebben is kifejtettem, a következő pár szóból állott: «*A viszonyított mellékmondatokban az olasz, valamint a latin is, tekintelbe veszi az állítás módját, a cselekvés milyenségét és a főmondat igéjének idejét; a magyarban ellenben csak az állítás módjára és cselekvés milyenségére kell ügyelnünk, mert igeidő a mellékmondatban nincs.*».

E szabály alkalmazásához természetesen tudniok kell a növendékeknek, hogy az illető nyelvekben milyen mód következik egy-egy ige után. Tudniok kell, hogy a magyarban a felszólítást, kérést jelentő igék után s a célhatározó mondatokban felszólító mód áll; a bizonytalanságot kifejező feltételes mondatokban feltételes mód áll; tagadó főmondat után a három mód bármelyike állhat, stb. Tudniok kell továbbá, hogy az olaszban a dubitativ igék után, továbbá a függő beszédben coniunctivus áll; ellenben a magyar ez esetekben indicativust használ. Tudniok kell ezenkívül még azt is, hogy az olaszban a viszonyított mondatokban

* Grammatica teorico-pratica della Lingua Ungherese. II. köt. 71. l.

praesens után praesens, praeteritum után praeteritum következik. És ha mindezt tudja, a mit gondosan, fokról-fokra vezetett! inductiv tanítással elérni nem nehéz dolog, akkor a növendéknek minden egyes esetben csak arra kell ügyelnie, hogy a mellékmondat cselekvése a főmondatéhoz viszonyítva befejezetlen vagy befejezett-e; mert a mi az olaszban be nem fejezett cselekvés, az a magyarban is az, a mi az olaszban befejezett cselekvés, az a magyarban is az; pl.: Fejezzük ki ezt a mondatot: *A szegény asszony a király segítségét kérte*, összetett mondatban:

La povera donna ha pregato il re,

A szegény asszony arra kérte a királyt,

1. A főmondat igéje kérést jelent, tehát a mellékm. igéje *coniunct.* (felszól. mód)-ba jő;

2. *ha pregato* (petívit) praes. perf., tehát a mellékm. igéje (az olaszban) *praes.* lesz;

3. Mikor a szegény asszony kérte a királyt, akkor a segítség még be nem fejezett cselekvés volt, tehát a mellékm. igéje *impf.*-ba jő.

Vagyis a mellékmondat így fog hangzani: *che l'aiuti* (lat. adiuvet) *hogy segítsen rajta.*

Évek hosszú során át tanítottam ilyen módon magyar szóra a fumei gymnasium felső osztályainak növendékeit és mondhatom, hogy ez az actiókra alapított szabály sohasem hagyott cserben.

Azt hiszem, az itt előadottakból világosan kitűnik, hogy Bódiss Jusztinnak az az állítása, hogy az actiók tanát sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem lehet kellőképp megokolni, határozottan tévedésnek mondható. A dolog épen ellenkezőleg áll; vagyis elmélet szempontjából a magyarban egyáltalában nem is létezik igeidő, csak cselekvés; gyakorlat szempontjából pedig látuk, hogy a hagyományos igeidők tanával egyáltalában nem lehet boldogulni, mert nem segítő eszköze, hanem, mint minden valótanság, inkább akadálya a tanításnak; az actió tanítás útján ellenben, és csakis ez úton, a tudományos igazság és didaktikai józan belátás útján nagyon könnyen, nagyon világosan megérthetjük a gyermekekkel az igeidők tanát a *consecutio temporum*-mal együtt.

Végezetül rá kell mutatnom arra a feltűnő, de az itt előadottak alapján nagyon is érthető jelenségre, hogy míg német

szakkörökben nagyon sok az ellensége az actiós tanításnak, olaszok, francziák meg jóformán nem is törődnek vele, addig nálunk oly logikus fő, mint Szarvas Gábor, oly kiváló classicus philologusok, mint Bartal-Malmosi és követőik hosszú sora, továbbá a magyar nyelvészek java része Simonyival és Szinnyeivel élükön, a francia nyelv gyakorlati tanításának oly jeles úttörője, mint Theiss Gyula és végül oly kiváló tanférfiú, mint Heinrich Gusztáv (Német Olvasókönyv nyelvtannal és szótárral. Középiskolák számára. I. r. Hatodik javított kiadás. 1901.) a nyelvtanítás minden ágában az actiós tantették tanításuk rendszerének alapjává. És ez természetes is. Az olasz, a francia és német nagyon jól megvan a hagyományos, ósdi igetannal; a mi a latinban ú. n. conj. plusquamperfectumban van, azt ők is ú. n. conj. plusquamperfectumba teszik és többnyire helyesen, mert az alakok fedik egymást. Az olasz, francia és német ép ezért egyáltalában nem érzi szükségét annak, hogy az igetan hagyományos rendszerét megváltoztassa. De a mi nyelvünk, ha nem is «anyátlan és testvér nélküli», de minden esetre sok részben elütő, a nyugateurópai nyelvektől; a mi igealakjaink idők szerint sehogy se szoríthatók oly szisztemába, mely szerint a magyar formák a latin és nyugateurópai nyelvek formáit fedjék. Nekünk tehát, ha lelketlen, eredménytelen munkát végezni nem kívánunk, csakis a cselekvés taná segítségével lehet nyelvet tanítanunk, mert csakis ebből a szempontból fedik a mi igealakjaink a latin és nyugateurópai nyelvek alakjait.

Ugor eredetű nyelvünknel fogva a többi, nyugateurópai nyelvekkel szemben mi kétségkívül egészen sajátságos helyzetben vagyunk. Ez a sajátságos helyzet eszközölte, hogy ebben a kérdésben egész Európával szemben a mienk a vezérszerep. A múlt század nagy német philologusai által elhintett mag magyar földön hajtott ki és magyar földön kalászosodik meg. A többi nyugateurópai népeknél még csak elméletben van meg az actiók tana, de idővel ott is megizmosodik és előbb-utóbb — most már mint a magyar pædagogiai tudomány vívmánya — a gyakorlat terén is utat tör magának. Mert mint minden igazságnak, úgy a tudományos igazságnak is előbb-utóbb diadalmaskodnia kell.

KÖRÖSI SÁNDOR.